

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
Кафедра публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

**ДЕРЖАВНА АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Виконала:

Косташ Людмила Михайлівна,
студентка магістратури за
спеціальністю 281 Публічне управління
та адміністрування за заочною формою
навчання

Науковий керівник:

к.е.н., доцентка кафедри
Омельчук Леся Володимирівна

Рецензент: _____

Хмельницький – 2023 р.

АНОТАЦІЯ

Косташ Л.М. – ДЕРЖАВНА АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування.

Основна увага в магістерській роботі присвячена обґрунтуванню теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо розвитку державної аграрної політики України в умовах воєнного стану.

Перш за все, у роботі надано сутнісну характеристику державної аграрної політики. Також розкрито особливості правового забезпечення аграрної політики Європейського Союзу.

Також у ході дослідження практичних аспектів державної аграрної політики в умовах воєнного стану автором здійснено аналіз основних показників функціонування аграрного сектору в умовах війни. Поряд з цим, виокремлено особливості реалізації державної аграрної політики ЄС та України.

З метою вирішення виявлених проблем автором запропоновано пріоритети державної аграрної політики України в умовах воєнного стану, а також визначено правові аспекти грантової підтримки агробізнесу як напрямку державної аграрної політики України в умовах воєнного стану.

Ключові терміни: державна аграрна політика, аграрний сектор, воєнний стан, стимулювання, відновлення, розвиток, грантова діяльність.

SUMMARY

L.M. Kostash – THE STATE AGRICULTURAL POLICY OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.

Master's thesis for obtaining a master's degree in the specialty 281 Public management and administration.

The main focus of the master's work is devoted to the substantiation of theoretical foundations and the development of practical recommendations regarding the development of the state agrarian policy of Ukraine under martial law.

First of all, the work provides an essential description of the state agrarian policy. The peculiarities of the legal support of the agrarian policy of the European Union are also disclosed.

Also, in the course of researching the practical aspects of the state agrarian policy in the conditions of martial law, the author analyzed the main indicators of the functioning of the agrarian sector in the conditions of war. Along with this, the peculiarities of the implementation of the state agrarian policy of the EU and Ukraine are highlighted.

In order to solve the identified problems, the author proposed the priorities of the state agrarian policy of Ukraine under martial law, and also determined the legal aspects of grant support for agribusiness as a direction of the state agrarian policy of Ukraine under martial law.

Key terms: state agrarian policy, agrarian sector, martial law, stimulation, recovery, development, grant activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ	7
1.1. Сутнісна характеристика державної аграрної політики	7
1.2. Особливості правового забезпечення аграрної політики Європейського Союзу	11
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	21
2.1. Аналіз основних показників функціонування аграрного сектору в умовах війни	21
2.2. Особливості реалізації державної аграрної політики ЄС та України	30
РОЗДІЛ 3. ОБГРУНТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	35
3.1. Пріоритети державної аграрної політики України в умовах воєнного стану	35
3.2. Визначення правових аспектів грантової підтримки агробізнесу як напрямку державної аграрної політики України в умовах воєнного стану	44
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Відповідно до основних нормативно правових актів, які визначають концептуальні засади державної аграрної політики України, державна аграрна політика базується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору, а основними стратегічними цілями є гарантування продовольчої безпеки держави та перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави. Попри війну, втрату частини врожаю та блокаду портів, Україна також залишається гарантом світової продовольчої безпеки та бере на себе відповідальність за продовольче забезпечення інших держав. У поточному часі державна аграрна політика спрямована на посилення стійкості аграрного сектора і подолання наслідків воєнних дій, підтримку експорту вітчизняної агропродукції, адаптацію нормативно-правового поля в аграрній сфері відповідно до норм і правил ЄС.

Проблеми аграрної політики України широко висвітлені у працях сучасних українських вчених: В.В. Юрчишин, О.М.Онищенко, П.Т.Саблук, В.Г.Більський, В.Я.Месель-Веселяк, Г.М.Підлісецький, М.М.Федоров, М.Й. Хорунжий. Результати досліджень. У даний час Україні потрібна нова аграрна політика, яка б мала стратегічний та системний характер, соціальну спрямованість та відповідала принципам сталого розвитку та спрямовувалась би на забезпечення відновлення потенціалу в умовах війни та після воєнний час.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в опрацюванні теоретичних та практичних основ, а також розробці практичних пропозицій щодо обґрунтування державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

надати сутнісну характеристику державної аграрної політики;

виділити особливості правового забезпечення аграрної політики Європейського Союзу;

провести аналіз основних показників функціонування аграрного сектору в умовах війни;

систематизувати особливості реалізації державної аграрної політики ЄС та України;

обґрунтувати пріоритети державної аграрної політики України в умовах воєнного стану;

визначити правові аспекти грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані з державною аграрною політикою України в умовах воєнного стану.

Предметом магістерської роботи є теоретичні, методичні та практичні аспекти державної аграрної політики України в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз і синтез, системний підхід – для дослідження сутності державної аграрної політики України; графічний і табличний методи – для наочного відображення основних результатів дослідження; метод систематизації – для узагальнення інструментів реалізації державної аграрної політики України в умовах воєнного стану; метод наукових узагальнень – для написання логічних та обґрунтованих висновків та пропозицій.

Інформаційною базою магістерської роботи стали: монографії, навчальні посібники, підручники, наукові статті вітчизняних та зарубіжних авторів, які стосуються теми дослідження, законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні та аналітичні дані.

Практичне значення магістерської роботи полягає у можливості застосування результатів дослідження та пропозицій в управлінській діяльності органами державного, регіонального управління та місцевого самоврядування при розробці стратегій та програм державної аграрної політики України в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Сутнісна характеристика державної аграрної політики

Важливим елементом національної політики держави є аграрна політика держави. Це законодавчо врегульована, стабільна та спрямована діяльність органів державної влади, що охоплює комплекс правових, організаційно-управлінських, соціально-економічних, наукових, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Як показує світова та вітчизняна практика, ігнорування окремих, навіть незначних на перший погляд, аспектів та елементів державної аграрної політики не призводить до досягнення бажаних успіхів на шляху її реалізації. З іншого боку, сталий і системний підхід до розробки та реалізації аграрної політики є основою високоефективного соціально-економічного розвитку країни та добробуту її громадян [1].

Сьогодні необхідно визначити необхідність формування та реалізації науково обґрунтованої, системної та стабільної аграрної політики держави в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду, визначити її сучасні пріоритети та напрями, одним із яких сьогодні є це, звісно, безкоштовна підтримка аграрної галузі. Як слушно зазначається у спеціальній літературі, галузь у цілому потребує механізмів трансформації, адаптованих на національному рівні до основних викликів сьогодення для створення перспективної моделі конкурентоспроможної аграрної галузі [14, С. 3].

Аграрна політика держави – явище складне, комплексне, багатоаспектне та багатовекторне. Стратегічні цілі державної аграрної політики визначені спеціальним галузевим законом України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [38], зокрема: забезпечення продовольчої безпеки України; перетворення аграрного сектора на високоефективний і конкурентоспроможний сектор економіки, як на

внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; збереження селянства як носія української ідентичності, культури та духовності нації; комплексний розвиток села та вирішення соціальних проблем села.

Вивчення специфіки аграрної політики як елемента соціально-економічної політики держави дозволило виділити традиційні та нетрадиційні підходи до пояснення її сутності. До першої категорії розуміння слід, зокрема, віднести його визначення як курсу і системи заходів, спрямованих на інтенсивний розвиток продуктивних сил села, удосконалення або докорінну зміну існуючих форм власності, поліпшення життя. умови життя його жителів, забезпечення промисловості сировиною тощо; наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин у нових умовах висококонкурентного середовища, економічне обґрунтування методів розвитку сільських територій з оптимальним поєднанням ринкових важелів і державного регулювання [22, с. 17].

Відповідно до чинного законодавства аграрна політика держави ґрунтується на національних пріоритетах, враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору, являє собою систему правових, організаційних та економічних заходів, що підвищують ефективність економіки, функціонування аграрного сектору, вирішення соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

За визначенням Європейської Комісії Спільна аграрна політика – істотна складова європейської інтеграції – є комплексом сільськогосподарської, соціальної, екологічної, територіальної та інших складових аграрної політики, що регулює сферу с/г виробництва і торгівлі, має на меті зміцнення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, забезпечення сталого сільського розвитку, виробництва достатньої кількості безпечних продуктів харчування, збереження навколишнього середовища та натуральних ресурсів. Отже, САП стосується їжі, довкілля і села, є партнерством між с/г та суспільством, а також між Європою та її фермерами [1].

Метою політики є досягнення стратегічних цілей:
забезпечення продовольчої безпеки країни;
перетворення аграрного сектору у високоефективний,
конкурентоспроможний сектор економіки держави на внутрішньому та
зовнішньому ринках;
збереження селянства як носія української ідентичності, культури та
духовності нації; загальний розвиток території та вирішення соціальних
проблем воєводства [38].

Гадзало Ю.М., Гладій М.В., Саблук П.Т. трактувати національну
аграрну політику як комплекс наукових заходів, спрямованих на підвищення
продуктивності та економічної ефективності використання потенціалу
сільськогосподарських ресурсів, охорону та розширене відтворення
природних сільськогосподарських ресурсів, удосконалення матеріально-
технічного забезпечення агроформувань, реформування земельних відносин. ,
розвиток багатосистемної економіки, стабільне зростання виробництва,
успішне вирішення продовольчої проблеми, покращення фінансово-
економічних показників сільського товаровиробника, підвищення
економічної ефективності функціонування фермерських господарств
аграрного сектору країни [17, с. 220].

Виходячи з традиційного розуміння аграрної політики як сукупності
форм і методів регулювання розвитку агропродовольчого сектору економіки в
її загальноприйнятих межах, сучасні дослідники визначають новітню аграрну
політику як систему цінностей, що держава бачить у цьому секторі (тобто
піддає йому) і гарантує їх забезпечення (досягнення). У практичному
розумінні це слід розглядати так: державна влада несе повну й безроздільну
відповідальність за його практичне виконання.

До найважливіших цінностей, які має закладати сучасна аграрна
політика, належать: відповідність аграрної політики стратегічним соціально-
політичним інтересам держави у сфері побудови суспільно-політичного ладу
в країні (у політичному розумінні – політичний аспект); базування його на

ідеології селяноцентризму і, отже, підпорядкування механізмів реалізації та кінцевих результатів інтересам села та селянства (у соціальному значенні – соціальному аспекту); забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни в найсучаснішому розумінні цих категорій (в економіко-екологічному розумінні - економіко-екологічний аспект). Усе інше, що стосується сутності аграрної політики, засобів і механізмів забезпечення її ефективного функціонування та досягнення кінцевої мети, слід вважати похідною від проголошених цінностей. Аграрна політика розглядається виключно як політика держави, а не політики Президента України [8, с. 42–44].

На думку дослідників, це безперервний процес спрямування та управління аграрним сектором економіки, спрямований на забезпечення його одночасного розвитку в кількох політично задекларованих, економічно забезпечених та соціально захищених напрямках, підкреслюючи тим самим важливість управлінського впливу політики [23, с. 38].

Як бачимо, сучасне трактування аграрної політики в українських нормативно-правових актах, науково-практичних матеріалах включає як заходи, спрямовані на безпосередню підтримку сільськогосподарської діяльності, так і більш широкий аспект – політику забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Аграрна політика, як результат економічної політики держави, здатна створити нормальне економічне середовище для ефективного функціонування виробничого потенціалу аграрної галузі. Для кожної конкретної країни в певний період її історичного розвитку виникає одна з трьох типових ситуацій:

- 1) спостерігається дефіцит сільськогосподарської продукції;
- 2) попит і пропозиція на нього відносно збалансовані;
- 3) пропозиція сільськогосподарської продукції перевищує попит на неї.

Очевидно, що держава не може в усіх випадках проводити однакову політику щодо агросектору. Перша і третя ситуації вимагають більш активного втручання держави в сільськогосподарське виробництво.

1.2. Особливості правового забезпечення аграрної політики Європейського Союзу

Розвиток сільського господарства має глибоку історію і надзвичайно важливий. Проте становлення ринкових відносин та зростання суспільних потреб завжди утримують цю галузь економіки в кожній країні у певній динаміці, що зумовлює необхідність удосконалення законодавчої бази розвитку аграрного сектору. Таким чином, країни ЄС могли б досягти значних досягнень на міжнародному рівні у розвитку сільського господарства та його правовому регулюванні. Зокрема, розроблені ними форми і методи, а також правові механізми регулювання аграрних відносин забезпечили цим країнам вихід на лідируючі позиції світових експортерів сільськогосподарської продукції. Важливу роль у цьому відіграла спільна аграрна політика ЄС.

З моменту заснування аграрна політика ЄС зазнала значних змін, переглядів та уточнень, але процес розвитку сільського господарства та використання нових технологій, включаючи розширення ЄС, триває. Тому в контексті інтеграції України до Європейського Союзу надзвичайно актуальним є вивчення специфіки законодавчого регулювання сільського господарства та Спільної аграрної політики ЄС.

Також із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов передачі земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-ІХ постало питання про необхідність вивчення міжнародного досвіду правового регулювання щодо розвитку сільського господарства став ще більш важливим для України. Зрештою, реалізація положень цього Закону призведе до кардинальних змін у розвитку сільського господарства нашої країни.

Нормативною основою дослідження були документи ЄС, регламенти, директиви, рішення, рекомендації та повідомлення. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та конкретно-правові методи пізнання.

Аналіз розвитку законодавства ЄС у сфері аграрного регулювання дає підстави стверджувати, що формування аграрної політики відбулося безпосередньо зі створенням самого Європейського Союзу. Його розвиток призвів до раптових кардинальних змін в історично сформованих системах аграрної політики перших шести країн-членів ЄС. Першим нормативно-правовим актом, який призвів до перебудови підходів до державного регулювання сільського господарства, став Римський договір 1957 року. Відповідно до його положень визначено формування єдиної політики розвитку сільського господарства. Ця угода стала відправною точкою для створення та розвитку Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Слід зазначити, що угода потребувала суттєвих змін з метою створення якісного правового поля для розвитку сільського господарства як загальноекономічного аспекту відносин. Спільна політика країн ЄС є досить складним і масштабним процесом і є орієнтиром для розробки власної політики як для країн-кандидатів на членство в ЄС, так і для інших країн-сусідів ЄС, які будують власні стратегії відносин [42, с. 97-107].

Слід зазначити, що Спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу постійно змінюється протягом багатьох років, відповідно до умов навколишнього середовища та ринку. Слід зазначити, що основні цілі Спільної аграрної політики, сформульовані у ст. 39 вище договори не змінилися донині. Це такі умови, як:

- 1) підвищення продуктивності аграрного сектора шляхом підтримки технічного прогресу;
- 2) забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва;
- 3) створення якісного рівня життя зайнятого у сільському секторі населення, зокрема шляхом підвищення його доходів;
- 4) стабілізація ринків сільськогосподарської продукції, захист виробників і споживачів від зовнішніх факторів;

5) забезпечення населення держав-членів ЄС якісними продуктами харчування шляхом власного виробництва сільськогосподарської продукції за доступними цінами.

Для досягнення вищезазначених цілей Спільної аграрної політики були встановлені правила, ідея яких полягає в тому, щоб надати перевагу продукції, виробленій у країнах ЄС, над імпортованою продукцією. Отже, шляхом запровадження високих ставок імпорту забезпечується захист від дешевого імпорту та знижується ризик цінових коливань на світовому ринку [13, с. 216–217].

Отже, вказані положення ст. 39 фактично мав загальний характер для Спільної сільськогосподарської політики. Проте цілі, визначені Римським договором, стали основою для подальших реформ. Важливим кроком стало створення в 1962 році Європейського фонду орієнтації та гарантування сільського господарства. Його метою є фінансова підтримка ринкових режимів аграрної політики. Пізніше фонд був розділений на дві частини. Одне полягало в наданні гарантій, забезпеченні ринку та цінової підтримки, а другий сегмент управління надавав структурну допомогу.

Період з 1972 по 1992 роки можна вважати наступним етапом розвитку єдиної аграрної політики. Зважаючи на негативну сторону реалізації вищезазначеного плану реформ, у 1972 році Мансхолт скоротив свій план і на його основі прийняв керівні принципи модернізації сільського господарства, припинення сільськогосподарської діяльності та навчання фермерів.

Перша програма директиви, прийнята 17 квітня 1972 р., визначила принципи модернізації сільськогосподарських господарств. Інвестиції мали бути запроваджені для підтримки перспективних фермерів, які продемонстрували високий рівень професіоналізму у здійсненні сільського господарства та вели стандартну бухгалтерію (п. 1 ст. 2) (72/159/ЄЕС). Друга програма Директиви від 17 квітня 1972 року (72/160/ЄЕС) встановила схеми дострокового виходу на пенсію, які надають одноразову або щорічну фінансову підтримку фермерам у віці 55-65 років, які виходять на пенсію та

погоджуються на звільнення сільськогосподарської землі. Третя програма (72/161/ЄЕС) визначає порядок забезпечення соціально-економічного управління та набуття професійних навичок працівниками сільського господарства. Так, відповідно до ст. 3 цієї директиви проводилась робота з консультування сільськогосподарських товаровиробників щодо розвитку їхньої сільськогосподарської діяльності, доцільності її продовження, зміни чи припинення. Фермерам, які вирішили продовжити роботу в сільському господарстві, надається допомога в навчанні [34, с.107–108].

Тому основним вектором обговорюваних програм можна вважати підвищення виробничого потенціалу фермерських господарств, залучення до розвитку сільського господарства кваліфікованої робочої сили та молоді. Важливим кроком у розвитку нормативної бази ЄС для регулювання сільського господарства стало прийняття 28 квітня 1975 року Директиви (75/268/ЄЕС). Це позначається на роботі фермерів у непридатних для сільського господарства районах [10, с. 332–333].

Наступним етапом став період реформування 1972-1992 років. За цей час відбулося значне вдосконалення та розвиток аграрної політики ЄС. Зміни в правилах сільського господарства, описані вище, стали надто ефективними та призвели до збільшення перевиробництва. Заходи стабілізації ринку не змогли зупинити зростання надвиробництва. Фінансування сільського господарства було пропорційним обсягу виробництва, тому значно збільшувало його перевиробництво. Інтенсивність сільськогосподарського виробництва спричинила також певні негативні наслідки для довкілля, які полягають у збільшенні використання водних та земельних ресурсів [34, с.108–109; 3].

Період 1992-1999 рр. можна виділити як третій етап реформування спільної аграрної політики ЄС. На цьому етапі скасовується система регулювання закупівельних цін і запроваджуються прямі виплати за гектар землі сільськогосподарського призначення. Це вважається періодом реформ Рея МакШеррі. Нововведення мали на меті стимулювати товаровиробників до раціонального використання матеріальних, фінансових і природних ресурсів.

Розроблено та встановлено вимоги щодо обов'язкового дотримання сівозмін та відновлення продуктивності земель. Також встановлено досить високі екологічні стандарти. Згідно з ними, фермерам надається фінансова підтримка [13, с. 218–219].

Реформа охопила 75% сільськогосподарського виробництва в ЄС. Так, зернові подешевшали аж на 30%, яловичину – на 15%, молочну – на 5%. Також запроваджено компенсацію за вилучення землі з обробітку у вигляді надбавки за гектар. Ці виплати базуються на історичній прибутковості та постійних цінах. Реформа МакШеррі також була спрямована на поліпшення сільської місцевості та навколишнього середовища. Фермери повинні були дотримуватися екологічних норм і обмежити виробництво сільськогосподарської продукції.

Незважаючи на збільшення витрат на аграрну політику через запровадження системи прямих виплат, структура фінансової підтримки фермерів у ЄС стала значно прозорішою [34, с.108–109]. Регулюючим елементом Спільної аграрної політики також був Регламент Ради (ЄЕС) № 2079/92 від 30 червня 1992 р. Він передбачав надання фінансової підтримки літнім фермерам після припинення діяльності, рекомбінацію сільськогосподарських угідь з метою запровадження іншої. вид сільського господарства, відмінний від землеробства на непридатних землях землеробський [11, с.333].

Наприкінці 1990-х років до Європейського Союзу планувалося вступити ще дванадцять країн, у зв'язку з чим була створена програма «Порядок денний 2000». Аграрна політика. Програма була прийнята 26 березня 1999 року на засіданні Ради ЄС у Берліні. Період реалізації заходів розрахований на шість років з 2000 по 2006 рік. Бюджетні питання, особливо ті, що стосуються молочного сектору, відіграли ключову роль в обговоренні. Реформа вирішила питання внутрішньої підтримки та експортних субсидій, а також перехід від цінової підтримки сільськогосподарської продукції до прямих виплат, спрямованих на зміну критеріїв контролю виробництва.

Правова основа для реформи передбачена Регламентом Ради (ЄС) № 1257/1999 від 17 травня 1999 р. про сприяння розвитку сільських територій через Європейський фонд орієнтації та гарантування сільського господарства (ЄФАГ), а також Регламентом Ради (ЄС) № 1259/1999 від 17 травня 1999 р. про встановлення єдиних правил систем державної підтримки в рамках єдиної аграрної політики тощо [13, С. 219; 34, с.108–110].

Основними положеннями плану «Порядок денний – 2000» були: 1) подальше зниження цінової політики на зернові, м'ясо-молочні продукти; 2) збереження квоти молока до 2008 року; 3) стабілізація бюджету на 2000-2006 рр.; 4) збільшення фінансування заходів з розвитку сільських територій. План дій «Порядок денний 2000» приділяв більшу увагу проблемам навколишнього середовища та багатофункціональній ролі європейського сільського господарства.

У 2003 році єврокомісар з аграрної політики Франц Фішлер запропонував низку реформ, які були схвалені. Основними елементами реформи були: по-перше, відокремлення прямих платежів від виробництва; другий — підвищення вимог до економіки; третє – затвердження бюджету на 2007-2013 роки; четвертий – підвищення фіскальної дисципліни та зменшення цінової підтримки [13, с.219].

Тому реформи 2003–2013 років можна вважати четвертим етапом розвитку Спільної аграрної політики. Слід зазначити, що ряд реформ, запропонованих Францем Фішлером, були дуже важливими. Після «Плану дій – 2000». ціни на більшість європейських продуктів перевищували світові, а підвищення конкурентоспроможності фермерів не відбулося. Основою реформи стало відокремлення прямих виплат від виробництва та затвердження аграрного бюджету на 2007-2013 рр. Відповідно до змін в аграрному законодавстві з початку 2005 р. фермери почали отримувати одноразову пряму виплату залежно від площі сільськогосподарських угідь, а не від обсягу виробництва минулого року. Призначити таку дотацію в повному обсязі також можна було лише за умови ведення господарської

діяльності фермером відповідно до вимог охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, захисту рослин і тваринництва.

Метою будь-якої реформи Європейського Союзу є динамічний розвиток усіх його регіонів і впровадження політики, заснованої на рівних умовах життя. Однак такі чинники, як дисбаланс між територіальним розвитком і рівнем доходів людей, які проживають у містах і селах, впливають на розвиток усієї економіки ЄС. На початку 2007 року Європейський парламент прийняв пакет законів, які почали регулювати питання розвитку сільських територій на 2007-2013 рр., а також урядові рішення щодо Державного стратегічного напрямку розвитку сільських територій (програмний період 2007-2013 рр.) від лютого 20, 2006 та постановою уряду про підтримку розвитку сільських територій через Європейський фонд сільського розвитку (ЄФРР) від 20 вересня 2005 р. [35; 3].

Ще одним важливим аспектом стало прийняття у 2008 році програми перевірки стану здоров'я, спрямованої на продовження процесу реформ. Регламент Ради (ЄС) № 73/2009 від 19 січня 2009 року, що встановлює уніфіковані правила щодо схем прямої підтримки для фермерів, спростив певні системи оплати для фермерів. Основними завданнями цієї програми були: спрощення та підвищення ефективності системи субсидій для аграріїв; адаптація ринкових інструментів з урахуванням поточного процесу глобалізації, включаючи нові виклики, такі як зміна клімату, управління водними ресурсами та зростаюча важливість біопалива; краще реагувати на існуючі виклики.

П'ятий етап включає реформи, запроваджені у 2014-2020 рр. Розробка нових заходів спільної аграрної політики була пов'язана зі світовою економічною кризою, яка негативно вплинула на аграрну політику ЄС. Зокрема, потенціал зростання ЄС скоротився вдвічі. Тому без ухвалення нових програм реформування спільної аграрної політики існує ризик подальшого обмеження економічного потенціалу ЄС [34, с. 110-111; 43].

Громадські дебати щодо реформи розпочалися у 2010 році, після чого були визначені виклики та пріоритети майбутньої аграрної політики ЄС. Проведена у 2013-2020 роках реформа створила ряд умов для успішного розвитку аграрної політики.

Наступний період реформування було заплановано на 2021-2027 роки із запланованим скороченням фінансування спільної аграрної політики на 10% (спочатку планувалося 5%). Політика перемістить акцент із відповідності на правила та норми, а потім на результати та ефективність. Країни Європейського Союзу зможуть самі вирішувати, як найкраще досягти спільних цілей, враховуючи специфічні потреби своїх фермерів і сільських громад. Нова політика стимулюватиме та підтримуватиме ширше використання сучасних технологій та інновацій. Також залишається система екологічних і кліматичних перевірок і балансів для моніторингу дотримання як фермерами, так і державами-членами. Окремим пунктом зазначено, що для забезпечення біорізноманіття Європарламент запропонував вилучити 5% площі кожного сільськогосподарського підприємства під сільськогосподарські культури для розміщення диких тварин і рослин.

Вони також встановили, що ЄС витратить 387 мільярдів євро на Спільну аграрну політику протягом наступних 7 років. Зазначені зміни стосуються реформи спільної політики на 2021-2027 рр., але реальних кроків слід очікувати з 2023 р. (2021-22 рр. – перехідний етап) [34, с. 220-221; 43].

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що аграрна політика Європейського Союзу формувалася в багато етапів і пройшла складний шлях. На початку свого створення він мав нечіткі контури, визначені Римським договором. Проте за 50 років свого розвитку він став одним із головних прагнень Європейського Союзу. Цей тривалий час дозволяє проаналізувати всі вдалі та невдалі аспекти реформ. Питання правового регулювання аграрної політики в країнах з розвиненою ринковою економікою, в тому числі в країнах ЄС, є різноманітним і складним.

Аналіз показує, що на початку створення єдиної аграрної політики її основними завданнями були забезпечення гідного життя сільських громад, стабілізація ринків збуту та забезпечення постачання. Результатом її впровадження стало зростання структурного перевиробництва, що призвело до екологічних наслідків у вигляді збільшення використання земельних і водних ресурсів. Проте за роки впровадження земельної реформи накопичено достатній досвід для її ефективності. Він піддається постійним змінам і доповненням з урахуванням як факторів ринкової економіки, так і проблем охорони навколишнього середовища. На сучасному етапі Спільна аграрна політика сприймається як багатофункціональна політика, яка дозволяє фермерам адаптуватися до нових ринкових умов, гарантує їм справедливий рівень доходів і орієнтується на сільськогосподарську діяльність, яка не завдає шкоди навколишньому середовищу.

Слід підкреслити, що в контексті європейської інтеграції України з ЄС пріоритети Спільної аграрної політики Європейського Союзу є важливими орієнтирами для нашої держави. Виважена аграрна політика забезпечить збалансованість сільського господарства та його подальший якісний розвиток.

Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла на себе низку зобов'язань щодо вдосконалення законодавства та його адаптації до вимог ЄС. Обов'язки включають, серед іншого: питання правового регулювання сільського господарства.

Водночас, враховуючи наявний аграрний потенціал України, особливого значення набув розвиток комплексної сфери аграрного законодавства. Це має сприяти зміцненню партнерства нашої держави з Європейським Союзом у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції, підвищенні ефективності та конкурентоспроможності українського сільського господарства.

Важливим напрямком адаптації законодавства України до вимог аграрного законодавства ЄС є запровадження правових гарантій щодо якості та безпеки сільськогосподарської продукції та захисту навколишнього

середовища. Такі законодавчі зміни мають відображати та консолідувати основні вимоги та принципи сільськогосподарського виробництва рослинного та тваринного походження, що містяться в Регламенті Ради (ЄЕС) № 2092/91 від 24 червня 1991 року про органічне виробництво сільськогосподарської продукції та маркування її продукції та харчових продуктів.

Також необхідно створити систему інституційного забезпечення концептуальної розробки державної політики розвитку сільських територій, яка може включати: розробку державних і регіональних програм і стратегій розвитку сільських територій; розробку методики типізації сільських територій України для забезпечення диверсифікованого підходу до вирішення місцевих проблем; підтримка та просування місцевих ініціатив; створення сприятливих умов для розвитку несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості, розвитку малого підприємництва, сільського господарства тощо; підтримка кооперативного руху на селі.

РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Аналіз основних показників функціонування аграрного сектору в умовах війни

Повномасштабна російська агресія проти України в лютому 2022 року вкрай негативно вплинула на всі сектори української економіки, включно з сільським господарством, яке протягом останнього десятиліття систематично збільшувало свою частку у валютних потоках країни та структурі валового внутрішнього капіталу України.

Так, за підсумками 2022 року частка агропродовольчої продукції в загальному експорті України зросла до 53% проти 41% у 2021 році, традиційно зберігаючи лідерські позиції в його товарній структурі та досягнувши максимуму за часи незалежності нашої країни. Проте характерною рисою 2022 року для вітчизняного агросектору економіки стало падіння товарообігу на понад \$6 млрд. США порівняно з 2021 роком через падіння як експорту, так і імпорту [31].

Адже за підсумками 2022 року виробництво зерна в Україні скоротилося на 37% порівняно з попередніми рекордними даними 2021 року та склало приблизно 53,9 млн тонн. Водночас виробництво олійного насіння в країні скорочується на 24% порівняно з 2021 роком і на кінець 2022 року становитиме лише 17,5 млн тонн [15].

Війна в країні суттєво вплинула і на галузь тваринництва: за підсумками 2022 року виробництво м'яса всіх видів скоротилося на 11% порівняно з 2021 роком і склало 3,0 млн тонн, виробництво молока склало 7,7 млн тонн (-12%), яєць – 11,6 млрд штук (-18% порівняно з 2021 роком) [15].

Цілком логічним наслідком падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції є падіння експорту аграрної продукції. Але головна причина – не стільки виробництво, скільки блокада російськими

військами морських портів, які є традиційним експортним маршрутом України.

Отже, за підсумками 2022 року було експортовано лише 38,4 млн тонн зернових, що на 24% менше відповідного показника 2021 року [15].

Зазначимо, що фактичний обсяг експорту зерна з України з початку 2022/2023 маркетингового року (липень 2022 – червень 2023) станом на 27 лютого 2023 року склав лише 31,78 млн тонн, що на 30%, або 11,735 млн. тонн менше порівняно з аналогічним періодом попереднього маркетингового року. За цей період було експортовано 11,237 тис. тонн пшениці, 2,047 тис. тонн ячменю, 15,8 тис. тонн жита та 18,203 тис. тонн кукурудзи. Для порівняння, фактичний обсяг експорту зерна з України на кінець 2021/2022 маркетингового року (липень 2021 – червень 2022) становив 48,5 млн тонн [20].

Слід зазначити, що створення т. зв «Зерновий коридор» надзвичайно важливий для нормального функціонування українського сільського господарства та подальшого експорту сільськогосподарської продукції в умовах війни.

Так, 22 липня 2022 року в Стамбулі на прохання ООН Україна, Туреччина та Генеральний секретар ООН А.Гутерріш підписали Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів в Одесі, Чорноморську та Южен, а 5 серпня 2022 року вперше з 24 лютого того ж року з портів України вийшли судна з українською сільськогосподарською продукцією: 3 судна (2 з порту Чорноморськ і 1 з порту Одеса).); 8 серпня 2022 року з порту «Южно» вийшло перше судно [15].

«Зерновий коридор» не лише забезпечив максимальну підтримку експорту української агропродукції у 2022 році, а й допоміг доставити її до найбільш бідніших країн світу. Так, завдяки «зерновому коридору» більше зерна було відправлено до країн, які його потребували, а саме: Ємен, Сомалі, Кенія, Ефіопія, Бангладеш, Судан тощо. Варто зазначити, що Україна завжди покривала значну частину річної потреби цих країн у продовольстві. Загалом за

8 місяців роботи «зернового коридору» було перевезено 26,3 млн. тонн сільськогосподарської продукції, у тому числі 7,3 млн. тонн пшениці та 12,9 млн. тонн кукурудзи [20].

Також за підсумками 2022 року експортовано 7,9 млн тонн олійних культур (у 2,1 рази більше) та 4,6 млн тонн рослинних олій, що на 17% менше аналогічного показника 2021 року [15].

Спостережена динаміка зростання експорту насіння олійних культур та рослинних олій пояснюється зниженням експорту продуктів їх переробки (олії та вичавок) та необхідністю аграріїв отримати кошти для подальшої діяльності (це стосується переважно насіння соняшнику). Проте ця тенденція є загалом негативною для української економіки, оскільки виробництво продукції з доданою вартістю в країні скорочується. Проте навіть в умовах надзвичайно складної воєнної ситуації українські експортери за деякими видами продукції встановлюють рекорди за обсягами поставок сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки. Наприклад, за підсумками 2022 року зафіксовано найбільший обсяг експорту заморожених ягід та інших фруктів в історії України – 84 тис. тон [31].

Загалом, згідно з даними Державної митної служби України, за підсумками 2022 року Україна експортувала сільськогосподарської продукції та продовольства на суму \$23,6 млрд. США. І при цьому показник 2022 року на 15% нижчий за рекорд 2021 року в 27,9 млрд доларів. У США цей показник вартості експорту став другим за період незалежності України [31].

На думку науковців Інституту аграрної економіки, вирішальним фактором збереження обсягів зовнішніх поставок сільськогосподарської продукції в умовах повного вторгнення Росії на українську територію є збільшення обсягів поставок до Європейського Союзу, який у 2022 р. досягла найвищого рівня за період незалежності нашої країни. Водночас одночасно скоротилися обсяги поставок сільськогосподарської продукції в трьох інших регіонах світу – Азії, Африці та СНД [31].

Загалом за підсумками 2022 року обсяг експорту української агропродукції до країн ЄС зріс на 66% порівняно з 2021 роком (\$7,9 млрд) і склав \$13,1 млрд. США. При цьому частка ЄС у національному експорті аграрної продукції вперше перевищила половину всього українського аграрного експорту й у 2022 році склала 55,5% [31].

Водночас у 2022 році Азія вперше за понад 10 років втратила позиції основного імпортера вітчизняної агропродукції та перемістилася на друге місце з часткою 30,9%. У 2022 році вартість українського аграрного експорту до країн цього регіону становитиме \$7,3 млрд. США. Обсяг поставок до країн Африки у 2022 році також скоротився: з 3,7 млрд доларів США у 2021 році до 1,6 млрд доларів. США (-57%). Це забезпечило частку регіону в українському аграрному експорті 6,8%. Внутрішні поставки агропродовольства до країн СНД скоротилися на 43% порівняно з 2021 роком – до \$0,8 млрд. США, що дає області 3,4% частки в українському аграрному експорті [31].

Посилення європейського вектору у внутрішньому експорті сільськогосподарської продукції та продовольства призвело до кардинальних змін в оцінках основних світових споживачів української аграрної продукції.

Так, Китай, який з 2019 року впевнено лідирує в десятці найбільших імпортерів української агропродукції, постійно зміцнюючи свої позиції, у 2022 році поступився Польщі, яка у 2021 році посіла лише сьоме місце в рейтингу. Якщо у 2021 році вартість місцевої сільськогосподарської продукції, поставленої до Польщі, становитиме 1,073 млн дол. США, а потім у 2022 році зріс більш ніж у 2,5 рази і досяг 2710 млн дол. США. Водночас частка Польщі в національному експорті сільськогосподарських продуктів харчування становила 11,5%. Румунія, яка у 2021 році не входила навіть до двадцятки основних споживачів української агропродукції, торік опинилася на другому місці, закупивши в Україні продовольства на \$2,557 млн. США. Це в 17 разів більше за вартість закупівель у 2021 році, яка становила \$150 млн. США. У 2022 році частка Румунії в національному експорті сільськогосподарських продуктів харчування становила приблизно 10,8%. Türkiye, збільшивши обсяг

закупівлі з 1465 млн дол. США у 2021 році до 2 212 млн дол. У рейтингу найбільших імпортерів української агропродукції США (+51%) посіли третє місце з часткою 9,4% у внутрішньому експорті агропродукції. У свою чергу, згідно з рейтингом, основними одержувачами вітчизняної агропродукції є: Китай (1,888 млн дол. США); Іспанія (\$1307 млн); Нідерланди (\$1,196 млн); Італія (\$923 млн); Угорщина (\$884 млн); Болгарія (\$811 млн); Індія (\$794 млн). На кінець 2022 року ці десять країн генерували майже 65% валютних надходжень для вітчизняних аграрних експортерів. При цьому основними продуктами національного аграрного експорту традиційно є зернові та олійні культури, різноманітні олії, відходи харчової та переробної промисловості, а також м'ясо та субпродукти, які складають 88% його вартості [31].

На жаль, проблеми, виклики та загрози, з якими українське сільське господарство зіткнулося в 2022 році, збережуться і в 2023 році. Тому в посівній 2023 році українські аграрії зіткнулися з серйозними проблемами, зокрема проблемою ліквідності та доступності фінансових ресурсів, що ускладнює та затримує підготовку польові роботи. Це є наслідком значної різниці між світовими та внутрішніми українськими цінами на сільськогосподарську продукцію, що призводить до значного дефіциту коштів у аграріїв та суттєво ускладнює можливість закупівлі матеріальних ресурсів для посіву. Крім того, на території України тривають бойові дії, а близько 2 млн га замінованих полів ускладнюють або навіть перешкоджають весняно-польовим роботам [44].

Проте українські аграрії в усіх регіонах країни, де дозволяє безпекова ситуація, намагаються засіяти якомога більше площ, щоб виростити достатньо зерна для внутрішнього споживання та експорту. Загалом серед основних проблем і викликів, які постають перед сільським господарством країни та українським експортом сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану в Україні, слід виділити наступні [30].

Різниця в цінах на сільськогосподарську продукцію між світовими та українськими цінами. Частково це пов'язано з логістичними проблемами, частково з невпевненістю покупців у тому, що українське зерно буде

доставлено вчасно. Незважаючи на те, що через одеські порти пролягає «зерновий коридор», така логістика не вирішує всіх проблем, оскільки ворог часто зволікає з оглядом суден, завантажених зерном або призначених для завантаження в Україні, що призводить до фінансових втрат українських аграріїв.

У 2022 році український аграрний бізнес був збитковим, і, на думку аналітиків, 2023 рік також буде збитковим для сільського господарства, що призведе до того, що аграрії замінять збиткові культури на більш рентабельні (наприклад, замість зернових аграрії сіятимуть більше олійних культур (соняшник, соєві боби, ріпак).

Близько 60% українських аграріїв не будуть використовувати добрива через їх дефіцит, що негативно позначиться на врожайності та якості врожаю. Експортний потенціал України може скоротитися втричі. За прогнозами аналітиків УКАБ, Україна зможе отримати близько 34 млн тонн для внутрішнього виробництва і близько 20 млн тонн для експорту. Такий спад вплине на агробізнес та економіку країни через брак валютних надходжень. З цієї причини фермери потребують фінансової підтримки з боку держави та дешевих кредитів.

Тому український уряд має відновити та максимально розширити пільгове кредитування аграріїв за кредитною програмою «5-7-9%». І хоча відповідне рішення Рада прийняла у березні 2023 року, воно стосується лише підприємців зі звільнених територій та територій можливих бойових дій. Безумовно, це важливо і необхідно, оскільки доступ до бізнес-програми зі звільнених регіонів і територій можливих бойових дій сприятиме економічному відродженню цих регіонів та працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб і місцевих жителів. Проте, на нашу думку, доцільно поширити дію цієї урядової програми «Доступні кредити 5-7-9%» на всіх українських аграріїв, що сприятиме відродженню сільського господарства по всій країні.

Зазначимо, що урядова програма «Доступні кредити 5-7-9%» спрощує доступ мікро- та малих підприємств до банківських кредитів, а аграрії можуть отримати кредит до 90 млн грн. Кредити надаються під 5–9% річних залежно від категорії кредиту та суб'єкта господарювання [12].

Ще однією проблемою для аграріїв є те, що у 2022 році через війну, тимчасову окупацію землі та дорогу логістику аграрії були змушені скоротити площі, де вирощувалися менш рентабельні культури. Загалом аграрії скоротили посівні площі з 25 млн га до 16 млн га. За прогнозами аналітиків, у 2023 році площі посівів також скоротяться приблизно на 40%, а отже, обсяг виробництва зменшиться вдвічі порівняно з довоєнними роками. Як наслідок, враховуючи значну частку логістики в цінах на зерно, у 2023 році відбудеться падіння врожаю зернових при одночасному збільшенні посівів олійних культур, що негативно вплине на сівозміну та родючість ґрунтів [44].

В аграрному секторі України питання гуманного розмінування сільськогосподарських земель також є надзвичайно актуальним. Внаслідок російської агресії Україна нині є однією з найбільш забруднених мінами та ракетами країн світу. Тому гуманітарне розмінування є першим етапом у відбудові окупованих територій, який дозволяє розпочати відбудову житла та критичної інфраструктури, а також сприяє відновленню сільськогосподарського виробництва. Тому на державному рівні необхідно посилити роботу з очищення ґрунту від мін та нерозірваних боєприпасів, адже приблизно 175 тисяч об'єктів потребують розмінування. км², тобто близько 2 млн га території країни [44].

На жаль, відповідні українські служби фізично не зможуть швидко розмінувати всі родовища, тому в цих питаннях потрібна допомога міжнародних партнерів. У зв'язку з цим в Україні буде створено Центр гуманітарного розмінування, який виконуватиме функції аналітичного центру та узагальнюватиме інформацію щодо потреб у розмінуванні для міністерств, ОВА, країн-партнерів та міжнародних організацій, покращуватиме координацію між усіма учасниками операцій з розмінування, дозволить

залучення та ефективного використання необхідних фінансових, технічних та людських ресурсів для розмінування [44].

На нашу думку, діяльність з розвідки та розмінування має здійснюватися насамперед на землях сільськогосподарського призначення, що забезпечить продовольчу безпеку не лише країни, а й світу. Тому Україна потребує фінансової підтримки, включення спеціального обладнання для механізованого розмінування та підтримки у підготовці фахівців, впровадження інноваційних методів дослідження та нарощування потенціалу у сфері гуманітарного розмінування в усіх регіонах країни, де це потрібно, необхідно. і можливо в умовах війни.

Тому до основних проблем і труднощів, з якими зараз стикаються українські аграрії в умовах запровадженого в країні воєнного стану, можна віднести: блокування податкових накладних; позови про оплату комунальних послуг окупованим сільськогосподарським підприємствам, які фактично цими послугами не користувалися; отримання кредиту під «5-7-9»; позови про непогашення кредитних зобов'язань; розмінування територій; зміни в податках; законодавча невизначеність в аспекті співпраці; бронювання працівників [4] (відсутність працівників чоловічої статі в сільськогосподарських підприємствах у зв'язку з їх мобілізацією до лав збройних сил та умови їх бронювання як працівників на підприємствах, що мають велике значення для народного господарства в галузі сільського господарства, в особливий період мають ще не повністю імplementована через недосконале законодавство та деякі бюрократичні зволікання).

Загалом за рік повномасштабної війни в країні обсяг прямих збитків українському сільському господарству склав 8,7 млрд. дол. [16]. Найбільшу частину збитків зазнав аграрний сектор внаслідок руйнування та пошкодження сільгосптехніки, внаслідок чого орієнтовні збитки товаровиробників склали понад 4,65 млрд. дол. Всього внаслідок війни було пошкоджено або знищено 109,6 тис. одиниць с/г техніки.

Друга за величиною категорія збитків у цій сфері пов'язана зі знищенням та розкраданням агресором виробленої продукції. Було знищено та викрадено понад 4 мільйони тонн готової сільськогосподарської продукції, загальна вартість цих збитків оцінюється в 1,87 млрд. дол.

Інфраструктура зберігання сільськогосподарської продукції також зазнала значних втрат. Загальна місткість зруйнованих зерносховищ сягає 8,2 млн. тонн викопаного матеріалу, тоді як зруйновані зерносховища мають одночасну ємність зберігання 3,25 млн. тонн. Вартість відновлення зруйнованих об'єктів оцінюється в 1,33 мільярда доларів.

Загалом російська військова агресія завдала найбільшої шкоди сільському господарству Луганської, Херсонської, Донецької, Харківської та Запорізької областей. Ці регіони також входять до п'ятірки лідерів за кількістю пошкоджених та зруйнованих об'єктів [16].

Тому у 2023 році важливим напрямком зниження втрат сільськогосподарського виробництва має стати пошук альтернативних ринків збуту, в тому числі внутрішнього та інших країн, а також розвиток місцевих переробних підприємств з метою підвищення доданої вартості сільськогосподарської продукції. Крім того, українські аграрії можуть перейти на більш прибуткові культури або використовувати більш ефективні та економічно вигідні методи вирощування сільськогосподарських культур.

Крім того, щоб допомогти аграріям в умовах воєнного стану, Верховна Рада України має прийняти законопроекти, які передбачають звільнення від оподаткування платників четвертої групи єдиного податку земельних ділянок у зонах бойових дій та/або тимчасово окупованих територіях. територій, а також звільнення від податку на нерухоме майно власників об'єктів, знищених або пошкоджених внаслідок російської збройної агресії [19].

На жаль, продовження війни негативно позначається на аграрному секторі України, оскільки він увійде в цикл, в якому виробники отримають менше грошей, а отже, менше вкладатимуться у виробництво, а подальша збитковість призведе до того, що український агросектор перестане бути

локомотивом національної економіки і може перетворитися на дотаційну галузь, що негативно позначиться на розвитку України.

Тому, незважаючи на всі зазначені негативні тенденції, які є наслідком російської військової агресії проти України, агросектор готовий і надалі працювати над забезпеченням продовольчої безпеки, не лише внутрішньої, а й світової. Для цього необхідно створити сприятливі умови (по можливості в умовах воєнного стану) для виробництва сільськогосподарської продукції та її реалізації за економічно обґрунтованими цінами, що стане основою для формування та реалізації відповідної державної аграрної політики в умовах воєнного стану. в Україні.

Таким чином, формування та реалізація державної аграрної політики в Україні в умовах воєнного стану передбачає необхідність пріоритетного вирішення проблем сільського господарства в умовах війни з метою підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності сільського господарства. продукції на світовому ринку. Стратегія післявоєнного розвитку сільського господарства України в контексті формування та реалізації відповідної державної аграрної політики має полягати в системній і всебічній трансформації та адаптації (як законодавчої бази, так і способу ведення господарської діяльності) цього сектору економіки. до нових умов і викликів та підвищення ефективності використання наявного потенціалу в умовах європейської інтеграції України.

2.2. Особливості реалізації державної аграрної політики ЄС та України

Основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки, системності та комплексності під час здійснення заходів з реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування [18]. Основними складовими державної аграрної політики є

комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

Реалізація аграрної політики держави передбачає стабілізацію системи і змісту повноважень органів державного регулювання сільського господарства. Сьогодні в Україні такими органами є: — законодавчої влади: Верховна Рада України; — державної виконавчої влади: Президент України, Кабінет Міністрів України; — на місцях: місцеві органи державної адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Крім загальнодержавних органів управління, створено систему органів галузевої компетенції. До них належать: Міністерство аграрної політики України, Аграрний фонд, управління агропромислового розвитку обласних і районних державних адміністрацій [39, с. 155].

Проте євроінтеграційний вектор економіки України виступає об'єктивним фактором оптимізації механізмів державного управління аграрним сектором. Цей фактор обумовлюється ефективною практикою застосування механізмів щодо управління розвитком аграрного сектору у ЄС і у контексті євроінтеграційних прагнень вже має певну нормативно-адаптаційну базу в Україні [33, с.133-136].

Україна перебуває на шляху інтеграції до ЄС, де важливими орієнтирами є процеси застосування природоохоронних принципів у практичних діях щодо охорони природних ресурсів та громадської безпеки. В агросекторі багато уваги фахівці приділяють безпеці харчових продуктів. Зараз визнано, що органічне виробництво є ефективним способом просування до сталого розвитку сільських територій (нормативні принципи відображені в Спільній аграрній політиці ЄС). Рухаючись у цьому напрямку, Україні слід враховувати багаторічний досвід європейських країн. Важливе значення для узагальнення наявного досвіду, виявлення відповідних тенденцій і закономірностей,

розробки засад внутрішньої політики держави в аграрній сфері має детальне вивчення європейського досвіду з метою виявлення спільних рис.

Гарантом позитивних змін і «представником» інтересів виробників в умовах ринкової конкуренції виступають інституційні норми Спільної аграрної політики (Спільної аграрної політики ЄС). Позитивні соціально-економічні зміни в продовольчому секторі ЄС забезпечуються функціонуванням моделі ведення сільського господарства (з приватною власністю на землю). Сімейні ферми є головними лідерами у формуванні та реалізації поточних пріоритетів УРП ЄС, ключовими учасниками агробізнесу [25].

На практиці відповідальність за реалізацію спільної політики лежить на Раді ЄС та Комісії. Впровадження SAP здійснюється за допомогою спеціальних інструментів, які зазвичай згруповані в «стовпи». Перший «стовп» включає спільну організацію ринків (субсидії на експорт, зберігання продукції, митний тариф, підтримку ринкових цін) і підтримку фермерів (оплата одиниці за ферму, за площу землі, виплати, частково пов'язані з рівнем виробництва, субсидії). Другий «стовп» охоплює розвиток сільської місцевості шляхом збереження сільських ландшафтів, покращення якості життя та диверсифікації сільської економіки.

У структурі бюджету ЄС SAP залишається найбільшою статтею витрат на 2014-2020 роки. Таким чином, загальний рівень підтримки в рамках ПДП ЄС на період нового етапу розвитку (2014-2020 рр.) становить майже половину всього бюджету ЄС [4]. Крім того, спостерігаються прогресивні зміни у фінансуванні діяльності, що забезпечує розвиток сільських територій.

Європейська політика розвитку сільського господарства фінансується Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів (EAFRD), який виділив 99,6 млрд євро на розвиток сектору харчової промисловості на 2014-2020 роки. За цей же період у 28 країнах-членах ЄС було розроблено 118 програм розвитку сільських територій (20 є єдиними

національними програмами, 8 країн мають дві або більше регіональних програм).

Як відомо, з квітня 2014 року ЄС в односторонньому порядку скасував митні збори для українських експортерів, а Україна забезпечує безмитний режим товарів ЄС згідно з Угодою про вільну торгівлю (ЗВТ) від 1 січня 2016 року, угодами про співпрацю між Україною та членами ЄС. держав в аграрному напрямку входять до глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію та Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС та визначають сфери співпраці в аграрному секторі (рис. 2.1.). Тому Україна має гармонізувати свої регуляторні стандарти із законодавством та стандартами ЄС [45].

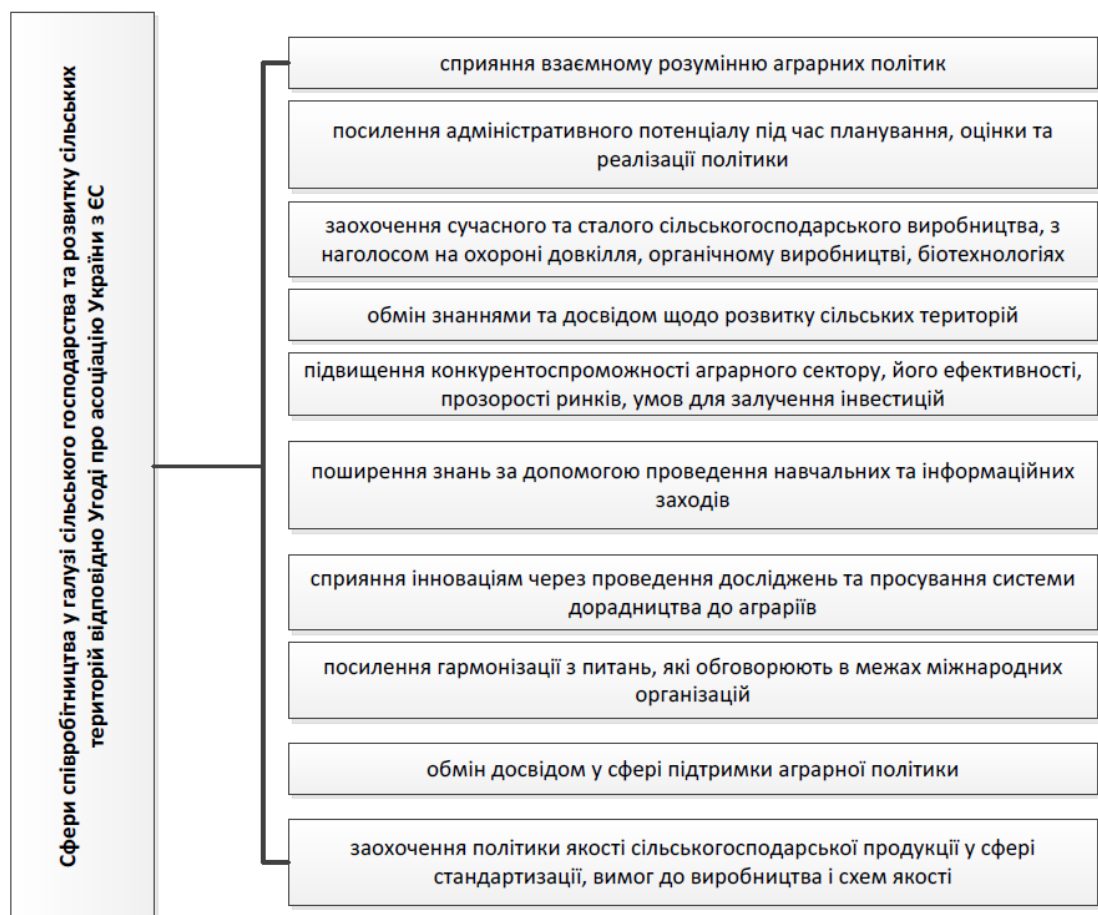

Рис. 2.2. - Сфери співробітництва у галузі сільського господарства у рамках Угоди про асоціацію України з ЄС

Джерело: [41].

Говорячи про переваги для аграрного сектору України від цієї угоди, хочемо також зазначити, що тісна співпраця з розвиненими країнами в контексті інтеграційного об'єднання створює основу для запровадження цивілізованих відносин, без яких подальша реалізація принципів сталого розвитку сільського господарства неможливо.

Україна традиційно посідає ключове місце серед країн-постачальників сільськогосподарської продукції до країн ЄС. При цьому найбільший експорт становить агропродовольча продукція.

Країни ЄС використовують різноманітні механізми розвитку аграрного сектору (субсидії, субсидії, кредитні гарантії з боку держави тощо). Ці механізми впроваджуються в рамках Програми розвитку сільських територій, запропонованої та реалізованої Європейським Союзом. Економічні зміни в аграрному секторі відбуваються в різних без винятку країнах. Вивчення наявного європейського досвіду є важливим з точки зору його узагальнення та виявлення характерних тенденцій і закономірностей. Найкращих результатів щодо сталого розвитку аграрного сектору досягли країни, які швидко, рішуче та комплексно вдалися до радикальних кроків. Досвід країн ЄС показує, що також виправдано обмежити державне втручання в цей сектор або реалізувати його через ринкові механізми. Нова система ведення сільськогосподарського виробництва в умовах сталого розвитку має відповідати національним інтересам і орієнтуватися на сучасні реалії.

РОЗДІЛ 3

ОБГРУНТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Пріоритети державної аграрної політики України в умовах воєнного стану

Нинішня модель розвитку аграрного сектору виявилася надзвичайно чутливою. В її основі лежить економія на масштабах виробництва, сировинний характер і деформована структура сільськогосподарського виробництва – великі підприємства (переважно аграрні формування) спеціалізуються на рослинництві, вирощуючи високорентабельні та швидкозрожайні сільськогосподарські культури, тоді як малі підприємства, фермери та домогосподарства займаються трудомістким виробництвом продукції тварин, вирощуванням плодів і овочів та вирощуванням ягід. Нестабільність моделі виявилася під час широкомасштабного військового вторгнення до РФ у лютому 2022 року [32].

Основні вразливі місця в аграрному секторі такі:

- неможливість проведення польових робіт у зоні конфлікту. Значна частина сільськогосподарських угідь не може бути використана для сільськогосподарських потреб, оскільки вони окуповані, піддаються постійним обстрілам або заміновані. Для посилення впливу на нашу економіку агресор може посилити та зосередити удари по сільськогосподарській техніці та полях у період дозрівання та жнив у 2022 році;

- блокування експорту сільськогосподарської продукції морем, що впливає на рентабельність місцевих сільгоспвиробників, зменшує прибутки від експорту, спричиняє глобальну продовольчу інфляцію та ймовірний голод у деяких країнах, може спровокувати нову хвилю глобальної міграції тощо;

- руйнування інфраструктури виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської та харчової продукції. Об'єктами ураження противника є не лише військові об'єкти, а й зерносховища, продовольчі склади, матеріально-технічна інфраструктура та сільськогосподарська техніка. У

такий спосіб агресор прагне перешкодити виробництву сільськогосподарської продукції в Україні; погіршити продовольче забезпечення країни; виникнення та поширення серед населення негативних очікувань щодо нестачі продуктів харчування; викликати глобальну продовольчу кризу;

- погіршення забезпеченості сільськогосподарських підприємств матеріально-технічними засобами. Відсутність фінансових ресурсів та неможливість планувати діяльність на довгострокову перспективу внаслідок можливих військових дій призводять до спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення використання добрив та засобів захисту рослин, що призводить до зниження врожайності сільськогосподарських рослин та погіршення якості ґрунту. Кризові явища на ринку палива та необхідність відновлення пошкодженої техніки вплинуть на своєчасність збирання сільськогосподарської продукції;

- проблеми з продовольчим забезпеченням населення під окупацією та напередодні бойових дій. Активні бойові дії, постійні обстріли населених пунктів та зміни на лінії фронту ускладнюють забезпечення продуктами харчування людей, які з різних причин не можуть виїхати з місця проживання і в майбутньому потребуватимуть допомоги держави та волонтерів [32].

Слід мати на увазі, що аграрний сектор повністю залежить від біологічних процесів росту і розвитку рослин і тварин, характеризується одним із найтриваліших термінів окупності, що обмежує можливість швидкої переорієнтації виробництва на інші види продукції. Таким чином, стає неможливим оперативно відкоригувати посів сільськогосподарських культур з озимих груп, які були посіяні восени 2021 року. Тому структура посіву сільськогосподарських угідь під урожай 2022 року змінювалася по-різному в залежності від строку посадки культури. Так якщо у 2021 році ярою пшеницею було посіяно 192 тис. га, то цього року – майже 200 тис. га; сої – 1300000 га та приблизно 1250000 га відповідно. Водночас змінилися площі посівів сільськогосподарських культур на експорт: площі посівів соняшнику порівняно з минулим роком зменшилися на 1 млн 809,7 тис. га (хоча цей

показник ще високий – 4 млн 700 тис. га), урожай кукурудзи минулого року 5 млн 500 тис. га зменшилася до 4 млн 600 тис га цього року, що в першу чергу пов'язано з тим, що кукурудза складніша з точки зору логістики.

На реструктуризацію посівів впливають такі фактори: витрати на гектар, можливість реалізації продукції для внутрішніх потреб, урожайність з гектара та її ціна за тону. Останній момент важливий через складну логістику експорту: аграрії віддавали перевагу тим культурам, які мали вищу ціну за тону, переважно олійним [1].

Аграрна політика - взаємозв'язок, взаємодія і взаємодоповнення ринкових регуляторів і державного управління, використання всіх можливих ресурсів для розвитку аграрного сектора на даному рівні технології - має стати засобом і джерелом його відтворення, напряму і динаміки функціонування. Арсенал інструментів регулювання аграрного сектора за ознаками (рис. 3.1.) є реакцією на переплетення внутрішнього та зовнішнього ринків, результатом адаптації інтересів стейкхолдерів та пошуку компромісів [26, С. 269].

Недоліками як самоорганізації та ринкового регулювання, так і державного втручання є неможливість забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів, доступних аграрній економіці. Більш того, в кожній країні під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів формується громадська думка про справедливість такого поділу, яка часто виявляється несумісною з пануючими в суспільстві уявленнями про справедливість. Тому кожен з цих регуляторів має право на існування, доповнюючи один одного. Державна аграрна політика покликана стати взаємовигідним симбіозом приватного агробізнесу, місцевої громади, регіону та держави в цілому для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Відносини щодо формування та реалізації агрополітичних рішень можуть бути успішними, якщо вони підвищують шанси всіх партнерів максимально реалізувати свої інтереси. Суспільство цих інститутів в Україні перебуває на етапі свого становлення та розвитку.

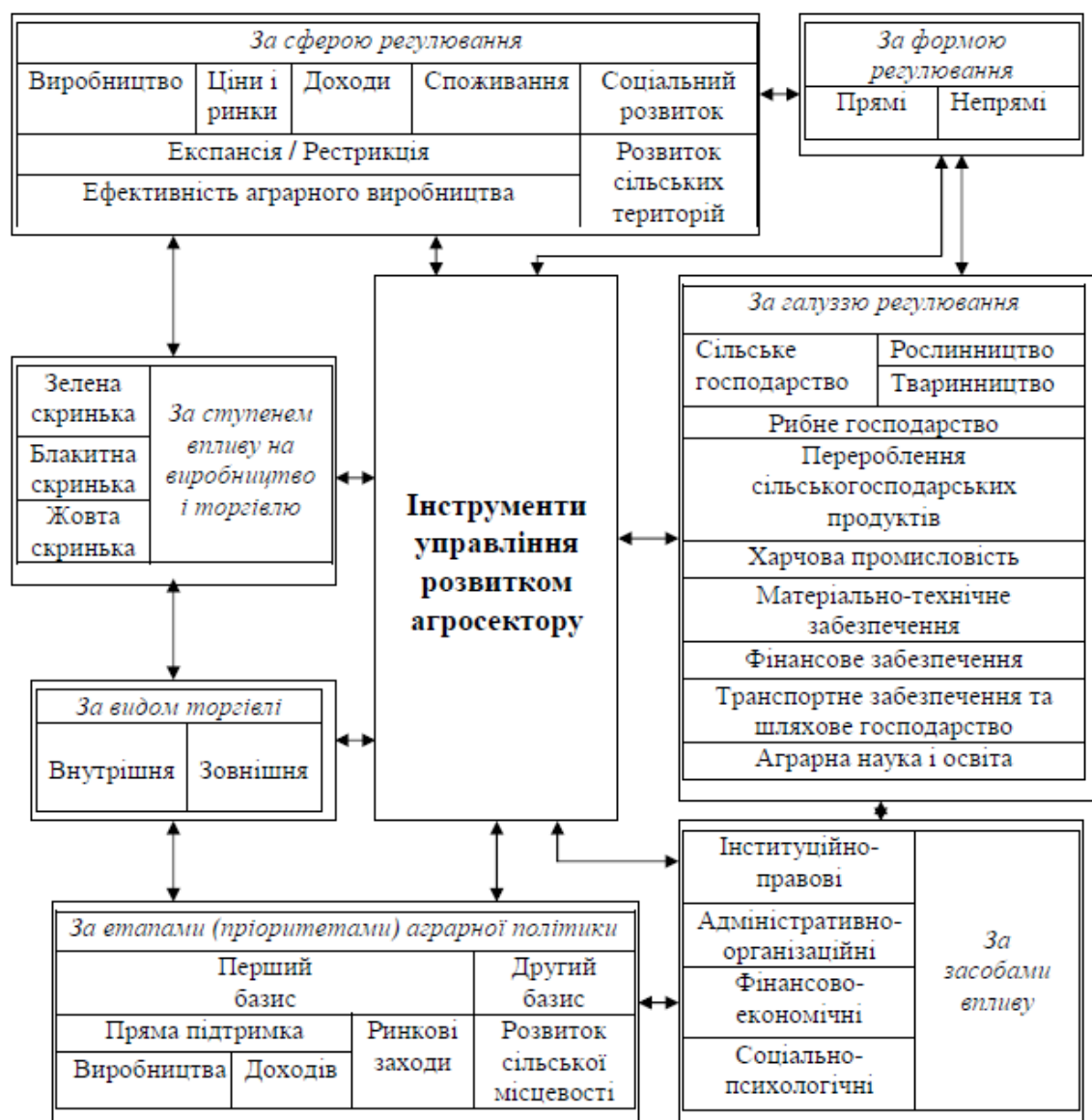

Рис. 3.1. - Інструменти управління розвитком агросектору за ознаками регулювання

Основними пріоритетами реформування аграрного сектору України мають стати:

1. Стимулювання інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки України, впровадження сучасних технологій у сільськогосподарське виробництво. Для цього рекомендується:

- продовження адаптації національного законодавства до європейських та світових стандартів у сфері вимог охорони довкілля при вирощуванні сільськогосподарських рослин і тваринництві, а також у сфері якості та

безпеки сільськогосподарської та харчової продукції, її маркування, що є передбачені Угодою про асоціацію між Україною та країнами ЄС;

- сприяння розвитку дорадчої мережі для сільськогосподарських товаровиробників (створення дорадчих служб на основі державно-приватного партнерства за участю бізнесу, професійних та громадських організацій), зокрема з метою впровадження сучасних технологій у сільськогосподарське виробництво.

2. Розвиток інфраструктури аграрного ринку для зменшення втрат сільськогосподарської продукції під час транспортування та зберігання для пом'якшення сезонних коливань цін. Для цього потрібно:

- підтримка суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у галузі овочівництва, садівництва, виноробства та переробної промисловості, діяльність яких пов'язана з післязбиральною обробкою, зберіганням та реалізацією овочевої, плодово-ягідної продукції та спрямована на інвестування, розробку та виробництво інноваційної продукції;

- розроблення та впровадження механізму довгострокового пільгового фінансування робіт, пов'язаних із будівництвом сучасних овочесховищ з частковим або повним відшкодуванням відсотків за рахунок коштів державного бюджету;

- сприяння залученню приватних інвестицій у будівництво та експлуатацію об'єктів сільськогосподарської інфраструктури шляхом використання дозвільних процедур за принципом «єдиного вікна», що дозволить прискорити дозвільні процедури, насамперед, щодо землевідведення. та розробка техніко-економічного обґрунтування проекту будівництва елеваторів, зерносховищ, логістичних центрів і складів;

- сприяння розвитку місцевих сільськогосподарських ринків та ярмарків, забезпечення на них умов для зберігання, переробки та пакування сільськогосподарської продукції, а також моніторингу та моніторингу її якості.

3. Розвиток малого сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення рівного доступу всіх сільськогосподарських товаровиробників до заходів державної підтримки та створення умов для реалізації підприємницької ініціативи громадян, які бажають вести сільськогосподарську діяльність. Для цього необхідно виконати наступні дії:

- удосконалення державної програми підтримки переходу малих підприємств на міжнародні та європейські стандарти забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції з метою підвищення якості та безпеки харчових продуктів;

- затвердження бюджетної програми підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, молодих фермерів, яка передбачає фінансове стимулювання перетворення індивідуальних фермерських господарств у сімейні фермерські господарства, зокрема на безповоротних умовах, навчання та підвищення кваліфікації керівників сімейних фермерських господарств, стимулювання створення сільськогосподарських кооперативів на базі сімейних ферм, які підтримують виробництво екологічної (органічної) продукції).

4. Розвиток сільськогосподарського кооперативу, завдяки якому малі виробники зможуть використовувати переваги великого товарного виробництва, що зробить їх стійкими до кризових явищ, а також сприятиме відродженню ролі фермерів – селянин як справжній власник засобів виробництва і продукції, яку він виробляє. Для успішного розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні необхідно здійснити такі дії:

- розроблення державної програми цільової підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на період до 2025 року, яка передбачатиме: державну підтримку членів сільськогосподарських кооперативів на етапі формування та створення та під час просування сільськогосподарської продукції на ринок; заходи, спрямовані на поліпшення матеріально-технічної бази кооперативу; надання пільгових кредитів за програмами для селян-кооператорів; надання безоплатних інформаційно-

консультаційних послуг сільськогосподарським кооперативам, роз'яснення порядку державної реєстрації, діяльності, оподаткування, бухгалтерського обліку та фінансової безпеки кооперативів; щорічний моніторинг сільськогосподарських кооперативів;

- приймає регіональні програми розвитку сільськогосподарської кооперації; проведення широкої інформаційно-роз'яснювальної діяльності в засобах масової інформації щодо конкурентних переваг сільськогосподарських кооперативів;

- створення постійно оновлюваної бази даних про розвиток сільськогосподарських кооперативів та їх внесок в економіку шляхом включення їх до статистичного щорічника Державної служби статистики України «Сільське господарство України».

5. Розвиток сільських територій для створення комфортних умов життя сільського населення, недопущення економічної міграції в міста та за кордон. Для цього потрібно:

- розробити програму розвитку села, основними питаннями якої мають бути визначення та законодавче затвердження статусу сільських територій, а також створення інституційного середовища для їх розвитку;

- сприяння деаграризації та охороні природного середовища сільської місцевості, що потребує розвитку соціальної та гуманітарної інфраструктури; насамперед це стосується фінансування освіти у воєводстві, зокрема реалізації програм підвищення кваліфікації вчителів, комп'ютеризації шкіл та оснащення їх необхідним транспортом, покращення медичного обслуговування мешканців села, розвитку мережі сільських бібліотек. , тощо;

- діяльність у сфері прямої державної підтримки підвищення ефективності розвитку сільських територій, підтримки та розвитку інфраструктури села: інженерних мереж енерго- та газопостачання, транспорту та інформаційних комунікацій;

- започаткування реалізації регіональних та місцевих стратегій і програм розвитку несільськогосподарської економічної діяльності з урахуванням

наявного ресурсного потенціалу та існуючого попиту на продукцію та послуги окремих сільських територій, запровадження пільгового оподаткування для новостворених підприємств у сільській місцевості в у разі інноваційного характеру їх виробничої діяльності, а також надання суспільно необхідних послуг чи інфраструктури на цих територіях [40].

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, а також неможливість передбачити хід війни, окрім оперативного вирішення поточних промислових проблем, необхідно поступово формувати стратегічне бачення майбутнього розвитку сільського господарства. Отже, основними орієнтирами щодо забезпечення стабільності та адаптованості аграрного сектору до функціонування в умовах війни мають бути такі:

1. Максимальне залучення прямих та непрямих фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, утримання їх працівників та запобігання банкрутству суб'єктів господарювання. В результаті війни деякі працівники сільськогосподарських підприємств і фермери були змушені не тільки припинити свою господарську діяльність в аграрному секторі, але й залишити свої домівки. Перспективи відновлення господарської діяльності на власній землі є невизначеними, що може спричинити відхід від сільськогосподарської діяльності або зміну спеціалізації. Швидше за все, це стосується дрібних виробників, які виробляють сезонну продукцію.

2. Забезпечення врожаю сільськогосподарських культур. Для цього необхідно створити запаси паливно-мастильних матеріалів, щоб забезпечити аграріїв необхідними засобами для проведення польових робіт, пов'язаних з доглядом та збиранням майбутньої сільськогосподарської культури. На території комун необхідно збирати невеликі партії паливно-мастильних матеріалів (цистерни різного об'єму) для використання виключно в сільськогосподарських цілях.

3. Досягнення сталості продовольчих систем громади шляхом стимулювання створення замкнутого ланцюга матеріально-технічних ресурсів

(сільськогосподарська техніка, добрива, засоби захисту рослин) для сільськогосподарського виробництва в межах комуни, а також створення власної ринкової інфраструктури для виробництва, доставка, зберігання та реалізація сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. Перегляд структури ріллі під сільськогосподарські культури в бік її збалансованості, відповідно до пріоритетів забезпечення потреб національного продовольчого ринку важливою соціальною продукцією, потреб тваринництва та поглибленої переробки. Метою є сировинне наповнення харчової промисловості, а також переорієнтація структури експортних поставок на високопродуктивну та маломасштабну сировину та продукти переробки з вищою доданою вартістю.

5. Поступове відновлення технічних можливостей експорту сільськогосподарської продукції та продовольства. Враховуючи вже скасовані експортні квоти на постачання української сільськогосподарської та харчової продукції з деяких країн, місцевим підприємцям слід заохочувати налагоджувати ділові контакти з іноземними партнерами для встановлення довгострокової співпраці, а також шукати нові можливості для постачання української продукції на європейські та світові ринки та встановлення на них присутності.

6. Розробка стратегії розвитку аграрного сектору, яка б повною мірою враховувала його конкурентні переваги, а також необхідність розвитку комплексності, збалансованості структури виробництва, підвищення рентабельності капітальних вкладень та рентабельності землі, широкого впровадження інновацій, розвитку та поглиблена переробка сільськогосподарської сировини, суттєве збільшення частки готової продукції харчування та продукції з вищим вмістом доданої вартості в структурі експортних поставок, адаптація сільського господарства до кліматичних змін, впровадження сучасних цифрових технологій.

3.2. Визначення правових аспектів грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану

Державна аграрна політика є важливим елементом національної політики України і спрямована на створення умов для сталого розвитку сільського господарства. Пріоритет у розвитку національного аграрного сектора визначається унікальним і незамінним значенням рослинництва і тваринництва в житті людини і суспільства, а також визначальною роллю нашої країни як одного зі світових лідерів – виробників сільськогосподарської продукції. продуктів і гарант глобальної продовольчої безпеки. Як бачимо, в сучасних умовах ведення повномасштабної війни на території України аграрна політика держави потребує суттєвої трансформації, певної зміни векторів, пріоритетів і напрямків, розробки ефективних засобів досягнення задекларованого. стратегічні цілі в умовах воєнного стану, у тому числі з урахуванням необхідності створення умов для післявоєнного відродження потенціалу аграрного сектору та всієї агросфери.

Ведення повномасштабної війни на території України призводить до виникнення реальних загроз продовольчій, агроекологічній та енергетичній безпеці як на національному, так і на глобальному рівнях. Війна завдала величезних збитків селянам і всьому сільському господарству. Сьогодні аграрний сектор є прямою жертвою війни. Прямі збитки лише сільськогосподарських активів станом на 1 січня 2023 року становлять \$7,8 млрд. [6].

До них відносяться:

а) шкода, заподіяна майну, яке використовується в сільському господарстві: сільськогосподарській техніці, зерносховищам та іншим об'єктам сільськогосподарської інфраструктури, сільськогосподарським тваринам, багаторічним насадженням, виробничим приміщенням, виробленій продукції тощо;

б) пошкодження ґрунту. Більшість територій, де ведуться активні бойові дії, займають сільськогосподарські угіддя – поля, сіножаті та пасовища. Воєнні дії спричиняють низку небезпечних наслідків для сільськогосподарських угідь – мінування, осколки ракетних боєголовок, забруднення важкими металами та їх сполуками внаслідок обстрілів, утворення провалів, ущільнення та деградація ґрунту через зміну інтенсивності процесів, які домінували в довоєнний ґрунтовий ландшафт тощо. Внаслідок військової агресії російської федерації земельному фонду України завдано колосальних збитків, негативні наслідки яких відчуватимуться ще довго. Адже регенерація ґрунту — надзвичайно трудомісткий процес, і на відновлення природного ґрунтового покриву потрібні століття;

в) витрати, понесені на перенесення діяльності агробізнесу, суб'єкта її здійснення тощо.

Окрім скорочення посівних площ та значних агроекологічних проблем, факторами ускладнення ситуації є: порушення логістичних ланцюжків, блокування морських портів і доріг, знищення місць зберігання сільськогосподарської продукції, заборони деяких країн ЄС на імпорт української сільськогосподарської продукції, зниження внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію на фоні подорожчання паливно-мастильних матеріалів, енергоносіїв, насіння, кормів тощо.

Враховуючи вищевикладене та враховуючи перспективи майбутньої євроінтеграції, роль держави в забезпеченні ефективного регулювання аграрного сектору економіки, у формуванні та реалізації науково обґрунтованої, системної та стабільної аграрної політики держави є актуальною. в умовах воєнного стану та в повоєнний період та у встановленні його поточних пріоритетів значно посилюються напрями та система діяльності, спрямовані на досягнення поставлених цілей, розроблення та впровадження необхідних змін у чинне законодавство тощо. Водночас, як бачимо, одним із пріоритетних напрямків аграрної політики держави в умовах

воєнного стану має стати безповоротна підтримка АПК як форма фінансової підтримки місцевого АПК.

Основні засади внутрішньої політики у сфері сільського господарства визначені Законом України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [37], до яких належать: створення умов для відродження українського села, розвиток сільського господарства, ефективне використання земель сільськогосподарського призначення, створення конкурентоспроможного агропромислового комплексу, підвищення його експортного потенціалу, забезпечення продовольчої безпеки держави, забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, створення прозорого ринку цієї продукції тощо (ст. 7).

Слід погодитися, що аграрна політика держави не є постійною. Її диференціація для кожної конкретної країни в конкретні періоди її історичного розвитку визначається рівнем економічного і соціального розвитку, співвідношенням попиту і пропозиції на аграрному ринку та можливостями природних ресурсів [36, С. 64], у т.ч. серед інших, виклики воєнного часу. Безсумнівно, що основні принципи та стратегічні цілі аграрної політики держави, які були проголошені та закріплені на законодавчому рівні ще в довоєнний період, залишаються актуальними, особливо враховуючи напрямки європейської інтеграції нашої держави, а деякі з них стають все більш актуальними. особливо гостро в умовах війни, наприклад забезпечення продовольчої безпеки. Проте необхідно встановити реалізацію інших цілей, які мають посісти важливе місце серед пріоритетних цілей аграрної політики держави та знайти відповідне нормативне затвердження, а саме: забезпечення агроекологічної безпеки; відшкодування збитків, завданих фермерам та аграрному сектору в умовах військової агресії; державна та безоплатна допомога суб'єктам АПК у воєнний та повоєнний період; подальша цифровізація земельних та аграрних відносин; забезпечення сталого розвитку аграрного сектору у післявоєнний період [29].

Як бачимо, сутність сучасної державної аграрної політики полягає в подоланні викликів і загроз воєнного стану та необхідності забезпечення післявоєнного відродження аграрного сектору України і має реалізовуватися насамперед у таких напрямках, як: а) безпеки (забезпечення продовольчої безпеки, забезпечення сільськогосподарського виробництва, агроенергетичної безпеки та агроєкології); б) напрямом стимулювання агробізнесу в надзвичайно складних умовах ведення повномасштабної війни (фінансова, безоплатна, податкова підтримка тощо); в) напрямом відшкодування збитків, завданих російською військовою агресією федерації аграрного сектору та с.-г. виробники; г) напрямом цифрової трансформації відносин у сфері агробізнесу; д) напрямом післявоєнної відбудови та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Деякі кроки для досягнення частини поставлених цілей уже зроблено. Так, з метою запровадження нових інструментів фінансової підтримки суб'єктів господарювання АПК під час дії воєнного стану, постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року «Деякі питання надання дотації для провадження підприємницької діяльності» затверджено Порядок надання: мікро- гранти на створення та розвиток власної справи; дотації на створення або розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства; дотації на створення та розвиток тепличного господарства.

З прийняттям цієї постанови законодавчо закріплено перехід до прямої безоплатної допомоги сільгоспвиробникам. Інші загальні підходи в спеціальній літературі включають:

надання коштів з резервного фонду державного бюджету за програмою "Надання фінансової допомоги для створення або розвитку підприємства";

негрошова форма надання субсидії;

оцифрування процедури за допомогою засобів Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (Портал Дія);

встановлення загальних вимог до отримувачів субсидій та покладання на них конкретних обов'язків (наприклад, створення певної кількості робочих місць тощо) тощо [46, с.19].

Крім того, внесено зміни до Порядку надання державної фінансової підтримки суб'єктам господарювання, затвердженого постановою КМУ від 24 січня 2020 року щодо фінансування суб'єктів господарювання – сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності під час воєнного стану та протягом шести місяців після його введення, припинення або розірвання, відповідні зміни Програма «Доступні кредити 5-7-9%» також провалилася.

Про позитивний вплив на вирішення проблем фінансового забезпечення агробізнесу свідчить також Державна програма підтримки підприємництва, яка спрямована на стимулювання аграріїв через дотації для розвитку власного бізнесу в складний воєнний період для забезпечення безперебійності роботи свого агробізнесу. господарства, створюють робочі місця та сплачують податки.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) запровадила програму «Безкоштовна підтримка мікро- та малих виробників сільськогосподарської продукції» в рамках проекту «Інтегроване, конкурентоспроможне та економічно раціональне створення ланцюгів доданої вартості в сільському господарстві, рибальстві та лісове господарство» [9]. Програма спрямована на надання безоплатної інвестиційної допомоги мікро- та малим фермерам, кооперативам та асоціаціям виробників географічних зазначень Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та частини Чернівецької областей. Донором цієї грантової програми виступив Європейський Союз, бюджет – 14,3 млн євро.

Пріоритетами цієї грантової програми є: 1) гендерна рівність та справедливість (підтримка ферм, очолюваних жінками); 2) сприяння участі молоді (до 35 років) та інших особливо вразливих верств населення у сільському господарстві; 3) сприяння використанню кліматоорієнтованих

методів землеробства; 4) сприяння розвитку географічних зазначень або виробництва біологічних продуктів.

Серед інших вимог: термін дії до 31 січня 2025 року; розмір дотації: для селянських господарств та фізичних осіб – 10 000 зл. доларів, для малих та мікровиробників сільськогосподарської продукції різних організаційно-правових форм, кооперативів та асоціацій сільськогосподарських товаровиробників – 25 тис. дол. доларів США; заявки приймаються через ДАР; забезпечується відповідність заявника загальним вимогам та галузевим критеріям. Зокрема, для діяльності в галузі аквакультури галузеві вимоги є такими:

(а) аквакультура є основним або одним із основних видів економічної діяльності підприємства;

б) до 20 га озерної продукції;

в) сільськогосподарський підприємець має діючий договір оренди водойми на строк не менше 3 років або є власником землі, на якій розташована ділянка;

г) мінімальний стаж роботи – 3 роки.

При цьому Програма передбачає не лише перелік регіонів та дозволених організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників, а й можливі галузі такої підтримки: овочівництво, вирощування ягідних культур, аквакультура, виробництво гуцульського сиру, виробництво гуцульського сиру. овець. виробництво сиру, меду та вина. Загальні вимоги включають не лише традиційні вимоги (не перебувати в стані ліквідації чи банкрутства, власний внесок у проект – не менше 10% від суми гранту тощо), а й етичні та добросовісні вимоги, зокрема дотримання високих етичних вимог. стандарти ділової поведінки, включаючи прозорість ділових операцій, відсутність реальних або уявних конфліктів інтересів тощо.

Ця програма також враховує поняття «невідповідні заявники» та критерії їх виключення з участі в отриманні стипендії: заявник або його родичі працюють в державних органах або органах місцевого самоврядування будь-

якого рівня або є співробітниками ФАО, або перебувають у Консолідованому списку санкцій Ради Безпеки ООН, або надали неправдиву, неправильну, оманливу чи іншу невідповідну інформацію в заявці тощо.

Враховуючи вищезазначене, можна сміливо стверджувати, що надання дотацій агробізнесу в умовах воєнного стану має велике значення для забезпечення фінансової стабільності суб'єктів АПК і здійснюється як на національному (національному або регіональному), так і на міжнародному (глобальному) рівнях, і законодавство в цій сфері потребує вдосконалення.

Водночас основною вимогою сучасної державної аграрної політики є дотримання синергетичного підходу в її розробці та реалізації. Крім того, євроінтеграційні плани України вимагають подальшої адаптації національного аграрного законодавства у цій сфері до норм і стандартів Європейського Союзу. Зараз Україні варто розпочати курс на зближення національної аграрної політики з пріоритетами нової ПДП, у тому числі в частині безповоротної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Водночас концепція сталого розвитку, безперечно, має лежати в основі сучасної аграрної політики Української держави.

У зв'язку із зазначеним та враховуючи перспективи євроінтеграції, роль держави в забезпеченні ефективного регулювання аграрного сектора економіки, у формуванні та реалізації науково обґрунтованої та системної аграрної політики держави в умовах військової діяльності, а в післявоєнний період, спрямованої на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, у післявоєнний період значно посилилося відродження України та її аграрного сектору, а також визначення його поточного пріоритети, орієнтири та систему засобів досягнення поставлених цілей, розроблення та впровадження необхідних змін у чинне законодавство тощо [29]. Водночас, як бачимо, одним із пріоритетних напрямків аграрної політики держави в умовах воєнного стану має стати безповоротна підтримка АПК як вид фінансової підтримки вітчизняного агробізнесу, що має знайти відповідне законодавче закріплення. рівень.

ВИСНОВКИ

Важливим елементом національної політики держави є аграрна політика держави. Це законодавчо врегульована, стабільна та спрямована діяльність органів державної влади, що охоплює комплекс правових, організаційно-управлінських, соціально-економічних, наукових, кадрових та інших заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Аграрна політика держави – явище складне, комплексне, багатоаспектне та багатовекторне. Стратегічні цілі державної аграрної політики визначені спеціальним галузевим законом України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», зокрема: забезпечення продовольчої безпеки України; перетворення аграрного сектора на високоефективний і конкурентоспроможний сектор економіки, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; збереження селянства як носія української ідентичності, культури та духовності нації; комплексний розвиток села та вирішення соціальних проблем села. Сучасне трактування аграрної політики в українських нормативно-правових актах, науково-практичних матеріалах включає як заходи, спрямовані на безпосередню підтримку сільськогосподарської діяльності, так і більш широкий аспект – політику забезпечення сталого розвитку сільських територій. Аграрна політика, як результат економічної політики держави, здатна створити нормальне економічне середовище для ефективного функціонування виробничого потенціалу аграрної галузі.

Розвиток сільського господарства має глибоку історію і надзвичайно важливий. Проте становлення ринкових відносин та зростання суспільних потреб завжди утримують цю галузь економіки в кожній країні у певній динаміці, що зумовлює необхідність удосконалення законодавчої бази розвитку аграрного сектору. Таким чином, країни ЄС могли б досягти значних досягнень на міжнародному рівні у розвитку сільського господарства та його

правовому регулюванні. Зокрема, розроблені ними форми і методи, а також правові механізми регулювання аграрних відносин забезпечили цим країнам вихід на лідируючі позиції світових експортерів сільськогосподарської продукції. Важливу роль у цьому відіграла спільна аграрна політика ЄС. З моменту заснування аграрна політика ЄС зазнала значних змін, переглядів та уточнень, але процес розвитку сільського господарства та використання нових технологій, включаючи розширення ЄС, триває. Тому в контексті інтеграції України до Європейського Союзу надзвичайно актуальним є вивчення специфіки законодавчого регулювання сільського господарства та Спільної аграрної політики ЄС.

Аналіз розвитку законодавства ЄС у сфері аграрного регулювання дає підстави стверджувати, що формування аграрної політики відбулося безпосередньо зі створенням самого Європейського Союзу. Його розвиток призвів до раптових кардинальних змін в історично сформованих системах аграрної політики перших шести країн-членів ЄС. Першим нормативно-правовим актом, який призвів до перебудови підходів до державного регулювання сільського господарства, став Римський договір 1957 року. Відповідно до його положень визначено формування єдиної політики розвитку сільського господарства. Ця угода стала відправною точкою для створення та розвитку Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Слід зазначити, що угода потребувала суттєвих змін з метою створення якісного правового поля для розвитку сільського господарства як загальноекономічного аспекту відносин. Спільна політика країн ЄС є досить складним і масштабним процесом і є орієнтиром для розробки власної політики як для країн-кандидатів на членство в ЄС, так і для інших країн-сусідів ЄС, які будують власні стратегії відносин.

Повномасштабна російська агресія проти України в лютому 2022 року вкрай негативно вплинула на всі сектори української економіки, включно з сільським господарством, яке протягом останнього десятиліття систематично збільшувало свою частку у валютних потоках країни та структурі валового

внутрішнього капіталу України. Так, за підсумками 2022 року частка агропродовольчої продукції в загальному експорті України зросла до 53% проти 41% у 2021 році, традиційно зберігаючи лідерські позиції в його товарній структурі та досягнувши максимуму за часи незалежності нашої країни. Проте характерною рисою 2022 року для вітчизняного агросектору економіки стало падіння товарообігу на понад \$6 млрд. США порівняно з 2021 роком через падіння як експорту, так і імпорту. Адже за підсумками 2022 року виробництво зерна в Україні скоротилося на 37% порівняно з попередніми рекордними даними 2021 року та склало приблизно 53,9 млн тонн. Водночас виробництво олійного насіння в країні скорочується на 24% порівняно з 2021 роком і на кінець 2022 року становитиме лише 17,5 млн тонн. Війна в країні суттєво вплинула і на галузь тваринництва: за підсумками 2022 року виробництво м'яса всіх видів скоротилося на 11% порівняно з 2021 роком і склало 3,0 млн тонн, виробництво молока склало 7,7 млн тонн (-12%), яєць – 11,6 млрд штук (-18% порівняно з 2021 роком). Цілком логічним наслідком падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції є падіння експорту аграрної продукції. Але головна причина – не стільки виробництво, скільки блокада російськими військами морських портів, які є традиційним експортним маршрутом України.

Таким чином, формування та реалізація державної аграрної політики в Україні в умовах воєнного стану передбачає необхідність пріоритетного вирішення проблем сільського господарства в умовах війни з метою підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності сільського господарства. продукції на світовому ринку. Стратегія післявоєнного розвитку сільського господарства України в контексті формування та реалізації відповідної державної аграрної політики має полягати в системній і всебічній трансформації та адаптації (як законодавчої бази, так і способу ведення господарської діяльності) цього сектору економіки. до нових умов і викликів та підвищення ефективності використання наявного потенціалу в умовах європейської інтеграції України.

Основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій. Реалізація аграрної політики держави передбачає стабілізацію системи і змісту повноважень органів державного регулювання сільського господарства. Сьогодні в Україні такими органами є: — законодавчої влади: Верховна Рада України; — державної виконавчої влади: Президент України, Кабінет Міністрів України; — на місцях: місцеві органи державної адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Основними орієнтирами щодо забезпечення стабільності та адаптованості аграрного сектору до функціонування в умовах війни мають бути такі: 1. Максимальне залучення прямих та непрямих фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, утримання їх працівників та запобігання банкрутству суб'єктів господарювання. 2. Забезпечення врожаю сільськогосподарських культур. 3. Досягнення сталості продовольчих систем громади шляхом стимулювання створення замкнутого ланцюга матеріально-технічних ресурсів (сільськогосподарська техніка, добрива, засоби захисту рослин) для сільськогосподарського виробництва. 4. Перегляд структури ріллі під сільськогосподарські культури в бік її збалансованості, відповідно до пріоритетів забезпечення потреб національного продовольчого ринку важливою соціальною продукцією, потреб тваринництва та поглибленої переробки. 5. Поступове відновлення технічних можливостей експорту сільськогосподарської продукції та продовольства. 6. Розробка стратегії розвитку аграрного сектору, яка б повною мірою враховувала його конкурентні переваги, а також необхідність розвитку комплексності, збалансованості структури виробництва, підвищення рентабельності капітальних вкладень та рентабельності землі, широкого впровадження інновацій, з урахуванням викликів війни.

Водночас основною вимогою сучасної державної аграрної політики є дотримання синергетичного підходу в її розробці та реалізації. Крім того, євроінтеграційні плани України вимагають подальшої адаптації національного аграрного законодавства у цій сфері до норм і стандартів Європейського Союзу. Зараз Україні варто розпочати курс на зближення національної аграрної політики з пріоритетами нової ПДП, у тому числі в частині безповоротної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Водночас концепція сталого розвитку, безперечно, має лежати в основі сучасної аграрної політики Української держави.

У зв'язку із зазначеним та враховуючи перспективи євроінтеграції, роль держави в забезпеченні ефективного регулювання аграрного сектора економіки, у формуванні та реалізації науково обґрунтованої та системної аграрної політики держави в умовах військової діяльності, а в післявоєнний період, спрямованої на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, у післявоєнний період значно посилилося відродження України та її аграрного сектору, а також визначення його поточного пріоритети, орієнтири та систему засобів досягнення поставлених цілей, розроблення та впровадження необхідних змін у чинне законодавство тощо. Водночас, як бачимо, одним із пріоритетних напрямків аграрної політики держави в умовах воєнного стану має стати безповоротна підтримка АПК як вид фінансової підтримки вітчизняного агробізнесу, що має знайти відповідне законодавче закріплення. рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Common Agricultural Policy : European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farmingfisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en
2. Council Regulation № 73 of 19 January 2009 establishing common rules for direct support schemes for farmers under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers, amending Regulations (EC) № 1290/2005, (EC) No 247/2006, (EC) No 378/2007 and repealing Regulation (EC) № 1782/2003 // OJ L 30/16 31.1.2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu>.
3. The history of the CAP. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm
4. Overview of CAP Reform 2014-2020. *Agricultural Policy Perspectives Brief*. - 2013. № 5. P. 1-10.
5. Agrarni zbitki ta vtrati pid chas viyni metodologiya otsinyuvannya i p otochni rezultati#
6. Аграрні збитки та втрати під час війни: методологія оцінювання і поточні результати. *Портал Українського клубу аграрного бізнесу*. 06.03.2023 р. URL: https://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/
7. Альбещенко О. С. Особливості фінансування розвитку сільських територій в країнах ЄС. ЧНУ ім. Петра Могили. Економіка. 2016. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1925/1/Albeschenko.pdf>
8. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ : Аграрна наука, 2005. 104 с.
9. Антонюк Г. Грантова підтримка для мікро- та малих виробників аграрної продукції /ФАО, ЄС; Мін-во аграр. політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/state%20support/antonjuk-h-1002-1.pdf>
10. Багай Н. О. Міжнародно-правове регулювання аграрних відносин та розвиток аграрного законодавства України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 34. С. 233–241.
11. Багай Н. О. Теоретико-методологічні засади розвитку аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 456 с.
12. Башлик Д. Аграрії з деокупованих територій зможуть отримати пільгові кредити. URL: <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/agrarii-z-deokupovanih-teritoriy-zmojut-otrimati-pilgovi-krediti-denis-bashlik>.
13. Варшавська Н. Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 215–222.

- 14.Вдовенко Л.О. Інструменти державної фінансової підтримки аграрного сектора України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>
- 15.Втрати аграріїв за рік війни. URL: https://agropravda.com/news/agrobiznes-life/19736-vtrati-agrariiv-za-rik-vijni?utm_gravitec=digest.
- 16.Втрати України в аграрному секторі в результаті війни становлять понад 8 мільярдів доларів, – KSE. URL: <https://bizagro.com.ua/vtrati-ukrayini-v-agrarnomu-sektori-v-rezultati-vijni-stanovlyat-ponad-8-milyardiv-dolariv-kse/>.
- 17.Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т. Аграрний потенціал України: напрями розвитку : монографія. Київ : Аграр. наука, 2016. 332 с.
- 18.Данилів Б.В. Необхідність державної підтримки сільськогосподарського виробництва та відродження тваринництва в Україні. *Економіка АПК*. — 2004. — №11. — С. 59—63
- 19.Діденко С. Доступні кредити 5-7-9%: найближчим часом Кабмін відновить програму для аграріїв. URL: <https://ua.news/ua/money/dostupnye-kredyty-5-7-9-v-blyzhajshee-vremya-kabmyn-vozobnovyt-programmu-dlya-agrariyev>.
- 20.Дмитрієнко О. Україна знизил експорт зерна на 30% до 31,8 млн тонн з початку 2022/2023. URL: <https://ukranews.com/ua/news/917664-ukrayina-znyzyla-eksport-zerna-na-30-do-31-8-mln-tonn-z-pochatku-2022-2023>.
- 21.Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: наслідки для України / Інститут Економічних досліджень та Політичних консультацій; Німецька консультативна група при Уряді України. URL: <http://ier.kiev.ua>
- 22.Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ :Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
- 23.Жемойда О. В. Державне управління у сфері сільського господарства : навч. посіб.; уклад. О. В. Ярошенко. Київ : НАДУ, 2013. 56 с.
- 24.Заболотна Н. Я. Державно-правове регулювання аграрного сектору. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/52667/2/2019_Zabolotna_N_Ia-Derzhavno_pravove_168-170.pdf.
- 25.Зінчук, Т. О. Сучасна парадигма Спільної аграрної політики ЄС як протидія глобальним викликам та дезінтеграції. *Економіка АПК*. - 2017. - № 10. - С. 78-85.
- 26.Інституалізація публічного управління та адміністрування у контексті інноваційного розвитку сільських територій: теорія і практика: монографія / А. С. Даниленко, П. І. Юхименко, Т. В. Сокольська та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук., професора, академіка НААН України Даниленка А.С. К.: Центр учбової літератури, 2018. 320 с.
- 27.Каліущенко І. М. Особливості правового регулювання ціноутворення в сільському господарстві: порівняльно-правовий аспект (на прикладі ЄС

- та України). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 1 (4). С. 145–149.
28. Карунос С.А. Зміст, чинники та основні принципи державної аграрної політики. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/141.pdf>
  29. Курман Т.В. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як наряду державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/41.pdf>
  30. Майстро С.В. Сучасний стан сільського господарства та особливості державної аграрної політики в умовах воєнного стану в Україні. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/17811/1/Maistro.pdf>
  31. Мінагрополітики затвердило критерії для визначення критично важливих сільгосп підприємств. URL: <https://ukragroconsult.com/news/minagropolityky-zatverdilo-kryteriyyi-dlya-vyznachennya-krytychno-vazhlyvyh-silgosppidpryyemstv/>.
  32. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни: аналітичне дослідження URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/osoblyvosti-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektora-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh>
  33. Паламарчук Т.П. Організаційно-правові механізми державної аграрної політики в умовах євроінтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. № 18. 2015. С.133-136.
  34. Петренко Н. Періодизація розвитку спільної аграрної політики ЄС. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 106–114.
  35. Пономаренко І. В. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності сільського господарства України в умовах інтеграції до ЄС. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2017. № 14. С. 120–126.
  36. Право продовольчої безпеки: навч. посіб./ Т.В. Курман, О.М. Туєва. Харків: Юрайт, 2021. 92 с.
  37. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
  38. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>
  39. Роздайбіда О.В., Білінська О.В. Економіко-правові аспекти державної аграрної політики України. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. № 3. 2010. С. 152-161.
  40. Русан В.М. Напрями вдосконалення державної аграрної політики в Україні. *Інтелект*. XXI. №2. 2021. С.61-65
  41. Співробітництво у сфері сільського господарства. Представництво України при Європейському союзі. URL : <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobitnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva>.

42. Сухацький Р.П. Особливості становлення законодавства ЄС з регулювання сільського господарства та правові засади спільної аграрної політики. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 1/2022. С.97-107.
43. Трофімцева О. Спільна аграрна політика ЄС – що нового? URL: <https://agroexpert.ua/17472-2/>
44. У Мінагро розповіли, які землі розмінують у першу чергу. URL: <https://agrotimes.ua/ovochi-sad/u-minagro-rozpovily-yaki-zemli-rozminuyut-u-pershu-chergu/>.
45. Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu/>.
46. Україна: синергічні засади й перспективи розвитку в умовах глобальних загроз. *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колект. моногр. / за ред. А.П. Гетьмана та Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022.

Виконала:

студентка магістратури за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування заочної форми навчання

« ____ » _____ 2023 р.

_____
Підпис

**Людмила
КОСТАШ**

_____
Ініціали, прізвище

Науковий керівник:

к.е.н., доцент кафедри

« ____ » _____ 2023 р.

_____
Підпис

Леся ОМЕЛЬЧУК

_____
Ініціали, прізвище

Робота допущена до захисту:

завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, доктор наук з державного управління, професор

« ____ » _____ 2023 р.

_____
Підпис

**Едуард
ЩЕПАНСЬКИЙ**

_____
Ініціали, прізвище